

Verbonden verleden

Revitalisering van de archiefzorg binnen
de Protestantse Kerk in Nederland

1. Vooraf

De Protestantse Kerk in Nederland maakt al eeuwenlang deel uit van onze samenleving. Haar geschiedenis is het verhaal van een gemeenschap die – met vallen en opstaan – de weg van het geloof wil bewandelen. In onze archieven leggen we dat verhaal vast. De opgeslagen historie is meer dan een verantwoording of een naslagwerk. Het is het verhaal van de mooie en pijnlijke kanten van onze geloofsreis. Al terugbladerend zien we ook hoe het kerkelijke verhaal verweven is met de lichte en donkere kanten van het Nederlandse verleden. Het maakt ons bescheiden, maar ook hoopvol.

De afgelopen jaren is de zorg voor deze kerkelijke archieven – een taak die vooral op de schouders van vrijwilligers rust – sterk onder druk komen te staan. Pas nog trok een historisch liefhebber uit Groningen aan de bel omdat een kerkelijk archief van bijna 200 jaar oud bij opheffing van een gemeente in de prullenbak dreigde te belanden. Het is maar een van de vele voorbeelden. Als we niks doen, lopen we de kans dat verleden en heden van de kerk steeds slechter gedocumenteerd worden. Daarmee loopt het kennen van en spreken over onze voorgeschiedenis serieus gevaar.

Deze notitie laat zien wat er speelt rond de archiefzorg en wat nodig is om deze zorg weer nieuw leven in te blazen. De notitie benoemt:

- wat archiefzorg is,
- waardoor archiefzorg onder druk staat,
- waarom archiefzorg zo belangrijk is,
- welke stappen worden gezet om het tij te keren en
- wat de synode hierin kan betekenen.

Betrokkenen bij archiefzorg hebben al veel werk verzet ter verbetering van het archiefbeheer. De komende tijd hopen we hiervan het resultaat te zien. Van de synode vragen we om naar aanleiding van deze notitie de waarde van goede archiefzorg te bekrachtigen en de vervolgstappen te stimuleren. Als de kerk uitspreekt hoe belangrijk haar ‘verbonden verleden’ is, helpt dat om hier samen de schouders onder te zetten.

2. Wat is archiefzorg?

De Protestantse Kerk in Nederland heeft een geschiedenis van ruim 450 jaar. Ze heeft altijd veel aandacht gehad voor dat verleden. De archieven van de Nederlandse Hervormde Kerk en van de (Hersteld) Evangelisch-Lutherse Kerk gaan helemaal terug tot de periode van de Reformatie – het eerste document dateert van 1568. De archieven van de Gereformeerde Kerken in Nederland starten in de tijd van de Afscheiding (1834) en de Doleantie (1886).

Deze archieven geven zicht op het handelen van de kerk door de jaren heen. Welke ontwikkelingen speelden er, wat waren kantelpunten, welke besluiten zijn genomen? Ze schetsen ook een beeld van de leden en werkers in de gemeenschap. En ze vormen de plek waar stukken over materieel erfgoed – zoals bouwtekeningen en eigendomspapieren – bewaard worden.

Het kerkelijk archief vormt hiermee een houvast voor de geloofsgemeenschap. Ambtsdragers kunnen terugvinden wat in het verleden gespeeld heeft en afgesproken is. Het archief dient als bewijsvoering en verantwoording naar bijvoorbeeld Belastingdienst of subsidieverleners. En het is een anker voor kennis en beschrijving van het verleden – van kerk én maatschappij.

Vormen van archiefzorg

De Protestantse Kerk heeft archiefzorg op drie niveaus. In hoofdlijnen ziet het archief er zo uit:

- **Landelijk**
De dienstenorganisatie beheert het landelijke archief. Daarin zitten in ieder geval de handelingen van synode, moderamen en bestuur van de dienstenorganisatie. Daarnaast bevat het archief stukken van andere organen die vormgeven aan kerkelijke taken.
- **Classicaal**
Elke classis houdt het regionale archief bij. Daarin zitten in ieder geval de handelingen van de classicale vergaderingen, werkgroepen en commissies.
- **Plaatselijk**
Elke plaatselijke gemeente is verantwoordelijk voor het bijhouden van het lokale archief. Dat archief bestaat in ieder geval uit de doop- en belijdenisregisters, de handelingen van kerkenraad, kerkrentmeesters, diaconie, werkgroepen en commissies, en stukken die raken aan het erfgoed van de (plaatselijke) kerk.

Immaterieel erfgoed

Bij archiefzorg draait het in hoofdzaak om de zorg voor het *immateriële* erfgoed van de kerk. Het *materiële* erfgoed (zoals beeldbepalende gebouwen en hun interieurs) is niet minder belangrijk, maar dat is een ander thema. [Museum Catharijneconvent](#) » speelt een sleutelrol in het beheer en behoud van het materiële erfgoed. Het museum staat kerken met raad en daad bij rond beheer, behoud, ontsluiting en herbestemming van kerkinterieurs en roerende voorwerpen.

Eisen aan archiefzorg

De kerkorde zegt relatief weinig over de archieven van de kerk. Ze geeft aan dat elke gemeente doop- en belijdenisboeken moet bijhouden. Huwelijks- en overlijdensregistratie is facultatief. Verder noemt de kerkorde dat het beheer van het plaatselijke archief een taak is van het college van kerkrentmeesters (ord. 11-2-7) en dat het classicaal college voor de behandeling van beheerszaken (CCBB) hierop toeziet.

Van gemeenten mag verwacht worden dat ze deze taak invullen volgens de normen die gelden voor goede archiefzorg. De kerkelijke archiefzorg sluit idealiter aan bij de professionele praktijken van de openbare archiefzorg. De [‘Handreiking plaatselijk kerkelijk archief’](#) » van de dienstenorganisatie helpt gemeenten op weg bij het vormgeven van hun archief. Gemeenten en classes mogen zelf bepalen of ze digitaal of op papier archiveren, maar digitaal krijgt steeds meer de overhand.

Kerkelijke archieven worden door de wetgever gezien als particuliere archieven. Ze vallen niet onder de wetgeving voor overheidsarchieven. Archiefdiensten van de overheid hebben wel altijd opengestaan voor het opnemen en bewaren van kerkelijke en semi-kerkelijke archieven (bij dat laatste gaat het om het verleden van organisaties die zich bewegen op terreinen van apostolaat, diaconaat of pastoraat). In het Kerkelijk Archiefbesluit (1995) zijn hiervoor regels opgesteld.

3. Waardoor staat archiefzorg onder druk?

Bij de vorming van de Protestantse Kerk in 2004 is geprobeerd om de archiefzorg van de samengevoegde kerken voort te zetten. Er kwam een professionele landelijke archiefdienst die advies en hulp bood aan gemeenten en classes bij het beheer van hun archieven. Dat gebeurde met steun van een netwerk van consultants. In 2016 is het landelijke (papier) kerkarchief tot en met 2016 overgedragen aan Het Utrechts Archief, dankzij de uitstekende inzet van professionals en vrijwilligers.

Maar de laatste tien jaar is de archiefzorg onder druk komen te staan. Dat heeft verschillende oorzaken:

- Vanaf 2017 heeft de **landelijke kerk** – mede door krimpende budgetten – fors bezuinigd op archiefzorg. De personele inzet op het landelijke archief werd geminimaliseerd en de consultants voor de plaatselijke gemeenten verdwenen. De verwachting was dat de digitalisering zou zorgen voor vereenvoudiging en verlichting van het archiefwerk. Maar in de praktijk vraagt ook digitale archiefzorg de nodige tijd en kennis. Terugkijkend was het helpend geweest als de dienstenorganisatie hierin een actievere rol had gehouden. Vanuit dit besef zijn de in paragraaf 5 genoemde stappen in 2024 ingezet.
- De herstructurering van 74 naar 11 **classes** (in 2017) heeft grote gevolgen gehad voor de classicale (regionale) archieven. Bij de overgang zijn veel waardevolle archieven uit beeld geraakt. Sommige zijn zoek, andere zijn vernietigd. De archiefzorg van de classes is vrijwel geheel in handen van vrijwilligers. Zij proberen de archivering zo goed mogelijk vorm te geven, maar door de beperkte menskracht en expertise kost dat moeite.

- Veel **plaatselijke gemeenten** hebben moeite om hun archieven op orde te houden. Net als de classes zijn vrijwilligers hier de spil in de archiefzorg. Maar door krimp en vergrijzing kampt men ook hier met een gebrek aan menskracht en kennis. Er is ook veel verschil in de kwaliteit en de vorm van de plaatselijke archieven. Bovendien raken archieven soms uit beeld bij het samengaan of opheffen van gemeenten. Gemeenten weten lang niet altijd dat stukken bij het plaatselijke overheidsarchief ondergebracht kunnen worden. Hierdoor dreigen betekenisvolle, soms eeuwenoude archiefstukken bij het afval te belanden.
- De toegenomen **regeldruk** en **digitalisering** maken archiefzorg complex. Op alle niveaus van de kerk worstelen archiefvrijwilligers daarmee. De privacywetgeving bijvoorbeeld en de digitale beveiliging vragen tijd en deskundigheid die lang niet overal voorhanden is.

Deze en andere zaken hebben ertoe geleid dat de kwaliteit van archieven binnen de kerk is verslechterd en dat het overzicht is afgenomen. Het is essentieel om die ontwikkeling te keren. Niet alleen omdat de kerk achterblijft in hoogwaardig beheer van haar erfgoed, maar vooral ook omdat het zicht op het verleden vertroebeld raakt.

4. Waarom is archiefzorg zo belangrijk?

Archieven hebben misschien een stoffig imago, maar dat is niet terecht. Ze ontstaan immers in ons dagelijkse doen en laten, op het moment dat er nog helemaal niet in termen van ‘archiefvorming’ wordt gedacht. Met wat we vandaag vastleggen, schrijven we het ‘dagboek’ van de kerk. Als je in dat dagboek duikt, kom je een werkelijkheid vol geest en leven tegen. Het zijn sporen van verhalen die het waard zijn om te bewaren, op te delven, te onderzoeken en opnieuw te vertellen, alleen al omdat er veel lering en inspiratie uit te halen valt. Verhalen ook die herkenbaar zijn voor de mens en maatschappij van nu en later.

Juist daarom is het behoud van ons verleden urgent en actueel. Met de afname van goede archivering vallen er steeds meer gaten in de kerkgeschiedenis. We lopen hiermee niet alleen waardevolle lessen mis, het maakt het ook moeilijker om ons te verantwoorden over het verleden. Als de kerk niet helder op papier heeft welke stappen ooit gezet zijn, wat er goed en mis is gegaan, wat de kerkelijke visie was op gevoelige thema’s, wat het beleid was, dan staat ze met de mond vol tanden als ze hierover bevraagd wordt.

In de kern geeft goede archiefzorg de kerk vooral de kans om verbinding te maken en het gesprek aan te gaan: over onze kerkelijke historie, over ons verleden als natie, over onze persoonlijke geloofsgeschiedenis en over ons religieuze erfgoed. We diepen die kansen hier verder uit.

Verbonden met de ‘kerk der eeuwen’

De archieven vertellen over een geloof dat van generatie op generatie is overgedragen. Het zijn verhalen over blijdschap en verdriet, over Godsvertrouwen en geloofstwijfel, over scheiding en verbinding, over zegen en vloek, over zonde en vergeving, over struikelen en opstaan. Meer dan wat ook laten ze zien dat God zijn werk niet loslaat. Ze verbinden ons met de kerk der eeuwen en schetsen een ‘verbonden verleden’. Voor het spreken van de kerk is het van levensbelang dat we dit verleden goed kennen en bewaren.

Verbonden met het (inter)nationale verleden

Het verleden van de Protestantse Kerk is vervlochten met het nationale en internationale verleden van ons land. De kerk is ontstaan in een strijd voor geloofs- en gewetensvrijheid. In de afgelopen eeuwen drukten protestantse ambtsdragers en instellingen een stempel op politiek, cultuur en samenleving, zowel dichtbij als ver weg. De kerkelijke archieven helpen om de soms spannende rol van het geloof in de (inter)nationale geschiedenis en talloze lokale geschiedenissen te zien. Niet voor niets krijgt de Protestantse Kerk regelmatig aanvragen van onderzoekers om in de archieven te mogen duiken.

Verbonden met mensen

De kerkelijke geschiedenis is ook een verhaal van mensen en gemeenschappen. De doop-, trouw- en begraafboeken en lidmatenregisters raken aan soms veelbewogen familiegeschiedenissen. De afgelopen decennia is de aandacht gegroeid voor dit ‘verborgen verleden’. Veel mensen zijn op zoek naar hun persoonlijke wortels. Juist plaatselijke archieven spelen hierin een grote rol. Ze laten zien welke plek voorouders hadden in kerk en maatschappij. Ze geven ook een breder tijdbeeld van mens en wereld.

Verbonden met erfgoed

Kerkelijke archieven herbergen tot slot een schat aan informatie over het vaak monumentale (materiële) erfgoed van de Protestantse Kerk. Bij restauratie, herbesteding of helaas ook afstoting van (on)roerend kerkgoed is inzicht in het gebruik ervan door vroegere generaties van groot belang.

De archieven van de Protestantse Kerk vertellen kortom een verhaal dat veel breder reikt dan de kerk alleen. Het is een verhaal dat ruimte biedt om nu en in de toekomst bruggen te slaan tussen kerk en maatschappij en tussen gelovige en ongelovige Nederlanders.

Kerkhistorisch onderzoek

De archieven van de Protestantse Kerk vormen een essentiële basis voor kerkhistorisch onderzoek. Deze bronnen maken het mogelijk om academische studies te doen naar allerlei aspecten van de kerkhistorie: van personen en plaatsen tot trends en tradities. Het HDC Centre for Religious History aan de Vrije Universiteit Amsterdam en de Protestantse Theologische Universiteit hebben hierin een toonaangevende rol.

5. Welke stappen worden gezet om het tij te keren?

Voor het op peil brengen en houden van de archiefzorg is inzet op alle niveaus van de kerk nodig. In de afgelopen periode is een aanzet gedaan tot bewustwording en aanpak van de problemen. We stippen de belangrijkste ontwikkelingen aan.

Landelijk archief

Voor het landelijk archief heeft de dienstenorganisatie in 2024 een nieuwe archivaris aangesteld. Hij brengt momenteel in kaart hoe het landelijk archief van de Protestantse Kerk ervoor staat, wat er gearchiveerd wordt en hoe medewerkers dat doen. Hij werkt aan een reorganisatie van het papieren en het digitale archief en ontwikkelt een handreiking voor medewerkers over archiefzorg binnen de dienstenorganisatie. Verder denkt hij actief mee over archivering op classicaal en plaatselijk niveau. Waar nodig en mogelijk biedt hij advies en ondersteuning.

Classicale archieven

Zoals aangegeven is bij de herstructurering van de classes het zicht op de archieven grotendeels verloren gegaan. De dienstenorganisatie heeft in de zomer van 2024 een brief gestuurd naar alle classes met de vraag wat er met de oude archieven is gebeurd en welke ondersteuning de classes nu nodig hebben voor archiefzorg.

Er is een tijdelijke archivaris aangesteld binnen de dienstenorganisatie die zich specifiek richt op het in kaart brengen van deze archieven. Er is in 2024 een inventarisatie gedaan van de stand van zaken bij het beheer van classicale archieven. In nauwe samenspraak met de classes is er een handreiking ontwikkeld (Handvat document en archiefbeheer classis 2024) die classes helpt om hun archief op te zetten en/of te onderhouden. De inzet is een uniforme werkwijze en structuur per 1 januari 2028. Er zal in een overleg met de classes besproken worden welke ondersteuning nodig is. ¹

Plaatselijke archieven

Voor plaatselijke gemeenten heeft de dienstenorganisatie al geruime tijd geleden de '[Handreiking plaatselijk kerkelijk archief](#)' » ontwikkeld. Die geeft kerkenraad en kerkrentmeesters duidelijkheid over vorming, indeling en overdracht van archiefstukken. De ervaring leert dat dit een goede opstap is voor plaatselijke kerken.

Verder is de Stichting Kerkelijk Informatiebeheer (SKI) een belangrijke partner in de plaatselijke archiefzorg. Deze stichting werd in 2017 opgericht, mede als reactie op de moeite van veel plaatselijke gemeenten om over te stappen op digitale archiefvorming. De SKI heeft het '[Handboek kerkelijk informatiebeheer](#)' » ontwikkeld als praktische vraagbaak voor plaatselijke gemeenten.

De dienstenorganisatie kijkt nu – in overleg met de SKI – hoe ze plaatselijke gemeenten beter kan wijzen op de bestaande handvatten (de eigen handreiking en het handboek van de SKI). Ze onderzoekt ook welke ondersteuning er verder nodig is.

Enquête door SKI

Medio 2024 heeft de SKI een enquête gehouden onder plaatselijke gemeenten om de staat van de archieven te inventariseren. Daaruit blijkt dat die staat heel wisselend is. Gemeenten gaven aan dat ze dringend behoefte hebben aan meer advies: hoe zet je een archief op, hoe onderhoud je het, en wat te doen bij samengaan of opheffing van een gemeente?

¹ Uit de inventarisatie bleek dat van de oorspronkelijke 74 classicale archieven er 37 overgedragen zijn aan archieven van de overheid en dat er 5 in beheer van een gemeente van de Protestantse Kerk zijn. Naar de overige archieven wordt nog nader onderzoek gedaan (stand van zaken januari 2025).

Bijzondere archieven

Sommige archieven hebben een speciale historische waarde. De archieven van de Evangelisch-Lutherse Gemeente Amsterdam bijvoorbeeld zijn vervlochten met de (kerkbrede) archieven van de evangelisch-lutherse synode. Ze zijn ondergebracht bij het Stadsarchief Amsterdam en verdienen de nodige zorg en aandacht. Bij Het Utrechts Archief bevinden zich de hervormde en gereformeerde synodearchieven. Dit archief herbergt ook bijzondere (semi)kerkelijke archieven, zoals dat van organisaties en instellingen voor zending, evangelisatie en jeugdwerk. De dienstenorganisatie bevordert het behoud en eventueel de digitalisering van deze archieven. Dat doet ze in samenwerking met betrokken organisaties in en rond de Protestantse Kerk en met archief- en erfgoedinstellingen.

6. Wat kan de synode hierin betekenen?

Het voorgaande laat zien dat de dienstenorganisatie en haar partners een helder beeld hebben van het belang van goede archiefzorg. In de afgelopen periode is daarop al de nodige actie ondernomen. De vervolgstappen die nu worden gezet, helpen mee om de archieven binnen de kerk op het vereiste niveau te brengen.

Maar er is meer nodig. Vrijwilligers op alle niveaus (van plaatselijke kerk tot classes en colleges) hebben substantieel meer advies en ondersteuning nodig om het archiefwerk goed te kunnen doen. Ze hebben ook hulp nodig om het groeiende tekort aan menskracht en kennis op te kunnen vangen. De kennis van professionals bij dienstenorganisatie, PThU, VKB en SKI kan nog beter benut worden om de archiefzorg naar een hoger plan te tillen. Deze organisaties zijn van harte bereid om hier de schouders onder te zetten, maar dit vraagt wel een groeiende samenwerking en mogelijk ook een financiële impuls.

Willen we de weg omhoog inslaan, dan heeft het grote waarde als de synode het belang van archiefzorg en de onmisbare inzet van vrijwilligers hierbij expliciet benoemt. Daarnaast helpt het als de synode zich uitspreekt over de unieke betekenis en het nationale belang van ons bewaarde verleden. Daarmee krijgt de borging van de historische verantwoordelijkheid binnen de Protestantse Kerk, haar dienstenorganisatie en haar universiteit een extra impuls. De bovengenoemde vervolgstappen worden in overleg met de betrokken kerkelijke structuren door de dienstenorganisatie opgepakt, met name als het gaat om het beheer van de (oude en huidige) classicale archieven.